

Ганна Іванюк

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

Особливої актуальності набуває нині проблема реалізації цілей освіти в старшій профільній школі. Сільська школа є складовою системи загальної середньої освіти. Методологічні засади діяльності та розвитку освітніх систем є загальнонауковими, однак щодо розвитку сільської школи варто виокремити ті, що найхарактерніше відображають сутність моделювання навчально-виховного середовища. Діяльність школи в сільській місцевості взаємопов'язана з соціально-економічним, демографічним, культурним, природним середовищем. Вона є продуктом цього середовища і водночас впливає на його розвиток.

В умовах цивілізаційного розвитку освітніх систем сільська школа, безумовно, виконує замовлення суспільства на освіту конкурентоспроможної особистості не лише в межах села, регіону, а й у глобалізованому освітньому просторі. У багатьох областях України розроблено і впроваджується в практику ефективні педагогічні моделі навчально-виховних середовищ сільських профільних шкіл, однак їхній системний інноваційний розвиток перебуває на стадії становлення.

Навчально-виховне середовище профільної сільської школи має забезпечувати умови рівного доступу учнів до якісної освіти, розвитку готовності до професійного самовизначення і саморозвитку. Стає очевидним, що процес цілеспрямованого системного вирішення цієї проблеми потребує розробки ефективних методологічних засад моделювання навчально-виховного середовища.

Дослідження методологічних засад моделювання навчально-виховного середовища профільної школи в сільській місцевості є одним із способів реалізації напрямів модернізації змісту й структури освіти, а також підставою для практичного впровадження програм профілізації. Профільна сільська школа потребує не лише матеріально-технічної підтримки, а й конкретних методологічних розробок моделювання навчально-виховного середовища відповідно до нових стратегічних вимог, що висуває до освіти суспільство та особистість. Ми розглянемо закономірності, принципи та критерії оцінювання ефективності моделювання навчально-виховного середовища профільної школи.

До питання навчально-виховного середовища, його впливу на розвиток особистості зверталися вчені в різні часи. Ще в давні часи Платон стверджував, що соціальне середовище є складовою частиною педагогічного (навчально-виховного). Він розглядав соціальні умови «з точки зору реалізації властивої людям індивідуальної природи» [6, 26]. Платон вва-

жав, що структура держави має корелювати зі структурою людської душі. Лиш за такої умови, на його думку, держава стане тим середовищем, у якому «внутрішня справедливість душі й зовнішня справедливість суспільного життя збігатимуться й органічно доповнюватимуть одна одну і проявлятимуться більш повно, адекватно» [6, 27].

Л.С. Виготський підкреслював соціальну природу середовища і важливість соціального досвіду як одного з його складових елементів, комбінація яких і створює різні моделі соціального середовища [3, 55–56]. У свою чергу, діяльність педагога та учнів у навчальному процесі є похідною особливістю середовища. «Ось чому на долю вчителя у процесі виховання також випадає активна роль – ліпити, кроїти, подрібнювати й витинати елементи середовища, поєднувати їх різноманітним чином, щоб вони здійснювали те завдання, яке їм потрібно. Таким чином, виховний процес стає вже тристоронньо активний: активний учень, активний учитель, активно охоплене між ними середовище [3, 57]. Навчально-виховне середовище як один із визначальних чинників розвитку особистості дитини позиціонував Я. Корчак. На його думку, педагог має забезпечити умови для активної діяльності дитини як запоруки її саморозвитку [4, 65–70], адже у навчально-виховному процесі дитина відіграє роль, так би мовити, індикатора адекватності середовища цього процесу. На неефективності суто теоретичного, не особистісно зорієнтованого підходу до моделювання навчально-виховного середовища наголошувала С. Русова. У її педагогічній концепції чільне місце посідав «осередок соціального життя і соціальних взаємовідносин» [7, 147].

Ідею про визначальну роль навчально-виховного середовища у процесі розвитку та становлення особистості розвивав Григорій Ващенко. Особливістю розвитку дітей у сільській місцевості він вважав, насамперед, вплив природного середовища. Саме в цьому середовищі розвивається чуттєва сфера особистості. Певні риси характеру, а саме: вдумливість, спостережливість, ґрунтовність притаманні для більшості представників хліборобської праці [2, 37]. На думку Г. Ващенка, характерним для ментальності мешканців села є вірність традиціям, духовність, релігійність, розуміння норм поведінки та звичаї родинного життя, пам'ять поколінь. Селянське середовище плекає людей для поповнення всіх сфер суспільного життя: армії, науки, культури, соціальної сфери та промислового виробництва.

Дослідники навчально-виховного середовища школи здебільшого пишуть про «освітнє середовище» (В. Панов, В. Слободчиков). В. Слободчиков виокремлює культурно-суспільний контекст освітнього середовища школи. Середовище, вважає він, є механізмом розвитку особистості, сутність його цілей та функціональності. З іншого боку – живильним корінням середовища є предметна культура суспільства [8, 181]. В. Панов виокремлює технологічну складову освітнього середовища. Умови розроблення й оцінювання освітнього середовища він визначає такі: вікова відповід-

ність психічних новоутворень, визначальна роль провідної діяльності в навчанні, поєднання різних видів пізнавальної діяльності, взаємозв'язок між діяльністю та психічним розвитком, наявність інструментарію вимірювань психічних новоутворень [5].

Ми виходимо з розуміння, що навчально-виховне середовище профільної школи – це спеціально змодельована загальноосвітнім навчальним закладом система життєдіяльності учнів. Розглядаючи навчально-виховне середовище профільної школи (старшої школи) як об'єкт педагогічного моделювання, насамперед слід визнавати за учнем (особистістю) пріоритет його індивідуальності та значущості як суб'єкта пізнання.

Аналіз педагогічної цивілізації другої половини ХХ ст. – поч. ХХІ ст. свідчить про вихолощення педагогічної сутності знанневого підходу та розвитку освіти інформаційного суспільства, що ґрунтується на діяльності самої особистості. Очевидна неготовність соціуму до ситуації, що, з одного боку, відображає вибір напряду трансформації освіти як соціокультурного феномена, а з іншого, теоретичних і практичних засад її удосконалення. На часі – нова педагогічна стратегія виховання й освіти дітей, сутність якої в об'ємному, інтегрованому баченні природи розвитку людини, перехід від репродуктивно-педагогічної цивілізації до креативно-педагогічної.

Нагромаджений репродуктивно-педагогічною цивілізацією досвід вельми значимий у контексті проблеми, яку ми розглядаємо. У 90-х роках ХХ ст. – на поч. ХХІ ст. має місце розвиток варіативності педагогічних явищ і процесів, функціонування освітніх систем різних моделей, що стало реальністю і в сільській місцевості. Так, у багатьох регіонах України успішно функціонують соціокультурні моделі загальноосвітніх навчальних закладів (Лошкарівський ЗНЗ I–II ступенів акредитації Дніпропетровської області та ін.). Організаційною підставою цих моделей є, по-перше, реальне відображення освітнього середовища, по-друге, – багатовимірність інтеграційних чинників. Авторські моделі навчально-виховних середовищ сільських шкіл В.О. Сухомлинського, І.Г. Ткаченка, О.А. Захаренка набагато випередили свій час, існуючі в педагогічній практиці освітні системи. Педагогічне поле не закінчувалося шкільними класами та майстернями, – створювалося середовище розвитку особистості на засадах інтеграції з родинами, сільськогосподарськими підприємствами, вихід за межі звичної школи. Позитивні тенденції розвитку інноваційних моделей сільської школи наприкінці ХХ – на поч. ХХІ ст. зумовлені кількома чинниками, серед яких головні такі: послаблення жорсткої регламентації стосовно організаційних структур та змісту освіти (різні моделі шкіл відрізняються варіативною частиною Базового навчального плану; соціальне середовище села (батьки, трудові колективи, колективи закладів професійної освіти тощо) впливає на формування замовлення на освіту; розвиток різних моделей кооперації та інтеграції закладів дошкільної, загальної середньої, середньої професійної освіти в соціокультурне середовище села; у сільських школах

відроджують життєздатні традиції української народної школи різних культурно-історичних періодів (школи-проекти, школи-гімназії, школи-колегіуми, школи з професійною підготовкою – переважно з орієнтацією на роботу в сільському господарстві); подвижництво вчителів багатьох сільських шкіл.

Середовищний підхід до освіти запроваджується в різних регіонах України. Загальноосвітня школа I–III ступенів № 20 м. Севастополя (с. Андріївка) реалізує освітній проект створення особистісно зорієнтованого навчально-виховного середовища сільської школи.

На педагогічній карті України є флагмани інноваційних навчально-виховних середовищ, зокрема, Дніпровська середня загальноосвітня багатопрофільна школа Верхньодніпровського району Дніпропетровської області. Школи отримали значну самостійність щодо вибору організаційних форм навчання, диференціації учнів за інтересами та здібностями, виборі підручників та змісту профілізації. Пріоритетними завданнями школи стають підготовка старшокласників до самостійного життя, професійного самовизначення та самореалізації.

Цивілізаційний підхід до моделювання навчально-виховних середовищ є підґрунтям для розроблення педагогічної теорії прогнозування розвитку сільської школи, моделювання перспективних освітніх систем. Ми свідомі того, що осмислення історичного досвіду попередніх періодів, позитивних чинників впливу на розвиток сільської школи сьогодні є визначальним для розвитку України та цивілізації у майбутньому.

Соціокультурний підхід ґрунтований на визнанні цінності освіти для конкретного соціуму України – села, району, регіону; освіта, зорієнтована на цінності, є засобом формування життєтворчості особистості в соціальному середовищі; соціокультурний підхід є визначальним щодо виховання людини культури, виховання господаря своєї землі та готовності до самореалізації в природному, соціально-економічному середовищі села. Соціокультурний підхід передбачає освіту як засіб формування життєтворчості та життєздатності особистості.

Моделювання навчально-виховного середовища сільської профільної школи ґрунтується на загальнонаукових принципах, однак є характерологічні принципи, які найсуттєвіше відображають особливості його розвитку. Принцип культуровідповідності (врахування культурних традицій), принцип варіативності (кооперативний характер зв'язків між суб'єктами освітньої діяльності: ЗНЗ різних типів структур, наприклад ЗНЗ I ст., ЗНЗ I–II ст., ЗНЗ I–III ст.) та принцип інтеграції (школа – ресурсний центр в сільському соціально-культурному середовищі). Урахування цих принципів створює сприятливі умови для ефективної організації профільного навчання в сільській школі з урахуванням інтересів учнів.

Навчально-виховне середовище формують *інформаційно-змістовий, технологічний, комунікативний, предметно-просторовий (природний)* та

культурний модулі.

Інформаційно-змістовий модуль забезпечує інформатизацію і освоєння комп'ютеризації освіти, сучасних засобів інформаційних і телекомунікаційних технологій, розвиток дистанційного (індивідуального) профільного навчання. Змістове забезпечення формування системи наукових знань, умінь застосовувати їх у різних видах діяльності (пошукової, практично зорієнтованої). Ключовим завданням є забезпечення систематичного оновлення змісту профілів, а також підготовки учнів до сприйняття цих змін. Зміст індивідуального проекту (освітнього середовища) може містити індивідуальний вибір освітніх програм та їхніх рівнів з базових курсів, курсів за вибором, профільних курсів. Урахування життєвих планів старшокласників та їхніх батьків, специфіки життєдіяльності, традицій є визначальними чинниками моделювання освітнього процесу на основі індивідуальних планів і програм.

Технологічний модуль сприяє забезпеченню діяльнісних умов для проектування особистого життєвого шляху й професійного самовизначення старшокласників. Технологічний модуль є сукупністю різних видів навчально-пізнавальної діяльності. Діяльність є умовою реалізації принципу єдності навчання й розвитку особистості. Важливо те, що діяльність розглядається як умова створення індивідуального та колективного освітнього простору. На етапі старшої профільної школи освітні технології в навчально-виховному середовищі забезпечують умови особистісного зростання.

Комунікативний модуль становить собою простір міжособистісної взаємодії в безпосередній або предметно-опосередкованій формі, взаємодії особистості з даним освітнім середовищем та іншими суб'єктами (В.И. Панов, 2007). На формування типу спілкування значний вплив має громадська думка. Налагодження школою зв'язків із закладами культури (бібліотеками, музичними школами), професійної освіти, підрозділами сільськогосподарських підприємств сприяє формуванню багатовимірного комунікативного простору.

Предметно-просторовий модуль складають просторові умови й сукупність предметів, необхідних для забезпечення необхідної просторової діяльності суб'єктів навчально-виховного середовища. За В.А. Ясвіним (1997, 2000) ключовими поняттями предметно-просторового модуля є «територіальність», «персоніфікованість». Сільська школа наближена до природного і реального предметного середовища, яке включене до життя та побуту людей, відтак «сільський школяр сприймає природу як природне середовище перебування» [11, 4].

Культурний модуль. Культура зміст соціальної реальності – соціальних форм (інституційних структур), нормативних уявлень, ціннісних пріоритетів. На відміну від міської школи, сільська школа близька до живої культури. Попадаючи в живу культуру, учень освоює її, стає суб'єктом, має змогу доповнювати і вдосконалювати її. На цьому культурному ґрунті ви-

будовуються традиції школи. У силу того, що соціокультурне середовище села більш консервативне, стає і традиційне, вчителі, батьки та односельці мають великий вплив на виховання дітей [1, 4].

Важливо також визначити критерії оцінювання ефективності навчально-виховного середовища профільної сільської школи. Єдиної усталеної думки в педагогічній науці ще немає. В. Слободчиков (1997) вирізняє такі критерії: цілепокладання і функціональність. В. Панов (2007) акцентує увагу на технологічності реалізації моделі навчально-виховного середовища. За результатами теоретичного експерименту з'ясовано, що для оцінювання ефективності моделей профільних шкіл необхідним є комплексний аналіз усіх освітніх впливів на розвиток особистості учня, їхніх специфічних проявів у поєднанні з характерними особливостями конкретної моделі. Доцільність та адекватність виокремлених нами критеріїв ґрунтуються на врахуванні специфічних чинників впливу на розвиток учня в навчально-виховному середовищі сільської школи. По-перше, необхідно оцінити відповідність освітніх цілей моделі запитам суспільства, особистості, реалізації профільної диференціації, врахування соціокультурного ресурсу. По-друге, критерієм оцінювання є процесуальний перебіг: рівень і якість культурно-освітньої складової, активність учнів, стилі взаємодії в системі «учитель-учень». По-третє, результативність є показником якості взаємозв'язку внутрішніх завдань школи, змісту професійного навчання та процесуального забезпечення моделі навчально-виховного середовища. Показником результативності є адаптивність та освітня конкурентоспроможність учнів профільних сільських шкіл. Четвертий критерій – функціональність – вказує на рівень взаємозв'язків модулів навчально-виховного середовища.

Зміна соціально-економічних та політичних пріоритетів України зумовила розвиток нового бачення місця та функцій сільської школи. Змінилися цілі сучасної освіти: підготовка до майбутнього самостійного життя вимагає, насамперед, сформованості глобального, толерантного мислення, комунікативної гнучкості й готовності до особистісного професійного самовизначення в швидко змінюваних умовах інформаційного суспільства та полікультурної взаємодії. Сутність зміни цілей освіти полягає у створенні навчально-виховного (освітнього) середовища, необхідного для поліфункціонального розвитку пізнавальної й особистісної сфери учня і, перш за все, його здатності до самостійного проектування пізнавальної та соціальної діяльності.

У контексті функціонування старшої профільної школи все більшої актуальності набуває необхідність моделювання загальноосвітнім навчальним закладом навчально-виховного середовища і взаємодії її суб'єктів, які б забезпечували ефективність освітнього процесу й сприяли б творчому розвитку особистості в системі «учень – навчально-виховне середовище». Особливо необхідними є зміни цілей освіти для поліфункціонального

розвитку пізнавальної й особистісної сфери учня, для якого моделювання навчально-виховного середовища є в глобальному розумінні моделюванням його майбутньої адаптивності. Розроблення ефективних моделей навчально-виховних середовищ та впровадження їх у практику є поступом до системного вирішення проблем розвитку профільної старшої школи. Однак, щодо розвитку кожної школи зокрема, варто враховувати характерологічні особливості: модель завжди індивідуальна, модель – це об'єкт, якого немає в реальному житті, модель носить прогностичний і пояснювальний характер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Байбородова Л.В., Черняковская АП. Воспитание в сельской школе. – М., 2002. – 164 с.
2. Ващенко Г. Виховання волі і характеру. Підручник для педагогів. – К.: Школяр, 1999. – 385 с.
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Под ред. В.В. Давыдова. – М.: Педагогика-Пресс, 1996. – 536 с.
4. Корчак Я. Як любити дітей. – К.: Радянська школа, 1976. – 160 с.
5. Панов В.И. Психологические аспекты развивающего образования // Педагогіка. – 1996. – № 6.
6. Платон. Аристотель. Пайдейя: Восхождение к доблести. – М.: Изд-во УРАО, 2003. – 480 с.
7. Русова С. Вибрані педагогічні твори: у 2 кн. / За ред. Є.І. Коваленко. – К.: Либідь, 1997. – Кн. 1. – 272 с.
8. Слободчиков В.И. Образовательная среда: реализация целей образования в пространстве культуры // Новые ценности образования: культурные модели школ. – М., Инноватор, 1997. – Вып. 7. – С. 181.